

O SAMODZIELNYM UŻYCIU WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH

O samodzielny użyciu formy wyrazowej można mówić wtedy, gdy jest ona użyta w funkcji nominatywnej lub - gdy jest wypowiedzeniem.

Niezależność takich form jest jednak względna, gdyż stosowanie ich uwarunkowane jest konsytuacją: w wypadku funkcji nominatywnej obok znajduje się przedmiot przez nią nazywany albo tekst, do którego dana forma się odnosi¹, w wypadku zaś gdy wyrażenie jest wypowiedzeniem, mamy do czynienia z jednostką wydzieloną wprawdzie spośród innych zdań tekstu, pozbawioną jednak pełnej samodzielności komunikatywnej².

Funkcja nominatywna wyrażeń przyimkowych ma miejsce wtedy, gdy dane wyrażenie jest nazwą obrazu, podpisem pod zdjęciem, napisem, nagłówkiem, tytułem filmu, nazwą audycji itp. Zwykle z pojęciem nominacji łączy się formę mianownika, chociaż wiadomo, że w funkcji nominatywnej mogą też być używane inne formy luźne³. Są one jednak przeważnie bliskie mianownikowi, często można je stosować z nim zamiennie.

Wyrażenia przyimkowe występujące w funkcji nominatywnej mogą być:

¹N. J. Szwidowa, O syntaksiozeskich potencyjach formy słowa, "Woprosy jazykoznanija" 1971, nr 4, s. 31.

²G. A. Zołotowa, Oczerk funkcjonalnogo sintaksisa ruskogo jazyka, Moskwa 1973, s. 74.

³Ibidem, s. 72.

1) formami luźnymi oznaczającymi miejsce, kierunek, czas, przeznaczenie, cel, źródło informacji, przedmiot opisu itp., np. В нашем доме. В лесу. В miasteczku N... На ślizgawce. К Зимнему. На врага. На бой. Do ZOO. На molo. В сибирский морозец. В рабочий полдень. W samo południe. Przed burzą. Для малышей. Dla chorążych i podoficerów. В несколько строк. По льду и снежной трассе. W kilku zdaniach. Из стран социализма. От редакции. Z filharmonii itp.;

2) formami spójnymi o dość wyrazistej semantyce oraz typowej rekcji i jednoznacznej pozycji składniowej, np. За отмену переговоров. За безъядерную Европу. За приз Чкалова. О безопасную Европу - борьба. бороться за безъядерную Европу. выступать за отмену переговоров itp.;

3) konstrukcjami złożonymi, stanowiącymi połączenie dwóch form przyimkowo-przypadkowych, np. С уверенностью в новых успехах. С микрофильмом на фронте. Зимой в лесу, Z piłką przez stadiony. На rowerze dookoła świata itp. Konstrukcje takie nie są ani skupieniami, ani ich analogami, ani też zdaniami. G. Zołotowa nazywa je konstrukcjami "aglutynacyjnymi"⁴.

Najbardziej typowymi nazwami, najbliższymi imieniu w mianowniku, są takie wyrażenia przyimkowe, które nazywają miejsce lub czas przedstawionej na obrazie bądź w utworze akcji, zjawiska, bądź też scenerię, która sama może być tematem opisu, obrazu czy zdjęcia i stanowić źródło informacji. W takich właśnie wypadkach formy imion w mianowniku i wyrażenia przyimkowe mogą być stosowane w analogicznych sytuacjach, nieraz nawet jakby obok siebie, jak w nazwie obrazu J. Chełmońskiego Burza (Przed burzą).

Obserwujemy to zwykle w nazwach obrazów, podpisach pod zdjęciami, w tytułach utworów literatury pięknej. Rzadziej spotykamy się z tym w innych sytuacjach. Por. nazwy obrazów: Лес. В лесу (И. Шишкин); W kruchcie kościoła, Wnętrze stajni

⁴Ibidem, s. 71.

(J. Chełmoński) i podpisy pod umieszczonymi obok siebie zdjęciami: Лесостепь Северного Казахстана. На пастбище в Юго-Западной Туркмении (Энциклопедический справочник); Dawny rynek kazimierzowski, W zaułku Mariackim itp. (I zawsze Kraków).
Por. także tytuły: Записки охотника (И. Тургенев); Из записок Лопатина (К. Симонов).

Nie we wszystkich jednak nazwach i tytułach funkcja nominatywna realizowana jest w taki sposób. W niektórych konstrukcjach, np. К Зимнему (Энциклопедический справочник); На врага. На бой⁵. Z szorpką (J. Chełmoński) funkcja nominatywna kształtuje się inaczej i polega nie na bezpośrednim nazywaniu, lecz raczej na metaforycznym użyciu konstrukcji: podstawieniu abstraktu w miejsce konkretnego. Abstrakt ten jest równocześnie jakimś hasłem, symbolem. Formy takie odbierane są raczej jako konstrukcje niepełne, za którymi, tak jak za większością elips, kryje się niejednoznaczna pozycja składniowa⁶. Ustalanie tej pozycji nie jest jednak konieczne, gdyż poszerzenie takiej konstrukcji pozbawiłoby tego rodzaju nazwy ich wyrazistości i lakoniczności, czyli cech najistotniejszych.

Jeszcze inaczej przedstawia się problem nominacji w wyrażeniach oznaczających kierunek, a używanych jako napisy, którym towarzyszy zwykle strzałka, np. На выставку. К выходу. Do ZOO. На мolo itp. Znaczenie ich jest konkretne, ale odległe od mianownika. Możemy tu zauważyć wyraźny podział funkcji form mianownika i form użytych z przyimkiem. Pierwsze z nich pełnią funkcję nominatywną, drugie raczej nominatywno-wskazującą, por. Выход. К выходу. ZOO. Do ZOO itp. Formom, którym towarzyszy strzałka najbliższy jest nie mianownik, ale połączenie mianownika z przysłówkiem: К выходу - сюда; На выставку - туда; Do ZOO - тeдy itp. Odbieramy je więc jako elipsy sytuacyjne.

⁵N. J. Szwidowa, op. cit., s. 31.

⁶Ibidem, s. 34.

Na specjalną uwagę zasługują konstrukcje "aglutynacyjne", używane najczęściej jako nagłówki wiadomości prasowych. Cechuje je z jednej strony szerokie, jakby podwójne znaczenie, z drugiej zaś lakoniczność, skrótowość sformułowania. Są one stosowane wtedy, gdy podawana jest kwintesencja zdarzenia, gdy dla pozyskania uwagi czytelnika podsuwa mu się - jak mówi W. Pisarek - "najlepsze części wypowiedzi, do których przynależą"⁷.

Konstrukcje "aglutynacyjne" nie są podobne do żadnych innych konstrukcji składniowych. Można jedynie stwierdzić, że będąc nagłówkiem zajmują one pośrednią pozycję między tytułami w formie pojedynczych wyrażen przyimkowych i tytułami o strukturze zdań eliptycznych; zawierają bowiem dwa człony-tak jak zdania, ale o cechach syntaktycznych i znaczeniu wyrażen, a nie komponentów tworzących zdanie.

Pojedyncze wyrażenia przyimkowe są natomiast nagłówkami wszędzie tam, gdzie podaje się odbiorcy tylko jedną informację o tekście, do którego się odnoszą. Informacja ta może być, jak już było powiedziane, nazwą bezpośrednią bądź wyrażoną za pomocą przenośni. Podobna jest też rola nagłówków wyrażanych formą mianownika.

Jak wiadomo, wyrażenia przyimkowe mogą być też wypowiedzeniami. Możemy wyróżnić trzy rodzaje sytuacji⁸, kiedy konstrukcje przyimkowo-przypadkowe używane są w tekście jako odrębne wypowiedzenia:

1) gdy umieszczamy na początku frazy konstrukcję zaznajamiającą czytelnika z sytuacją fabularną, stanowiącą punkt wyjścia danej treści tekstu, np. На глубине 12 метров. Различного рода инженерные сооружения под землей обходят не только из экономических и эстетических соображений. /.../ (Спут-

⁷W. Pisarek, Retoryka dziennikarska, Kraków 1975, s.282.

⁸Wypowiedzenia stanowiące replikę dialogu zostały w niniejszym artykule pominięte, ze względu na to, że mogą one być nie tylko wyrażeniami przyimkowymi, ale także - w zależności od konsytuacji - różnymi innymi wyrazami i konstrukcjami.

ник 1983/2); Na spacerze z Dorotką. Między Opera i placem Wolności - szlak wielkowiejskich ruin. /.../ (W. Kubacki);

2) gdy umieszczamy na początku frazy połączenie o znaczeniu deliberatywnym jako zapowiedź tematu, o którym będzie mowa, np. О произведении Тургенева. Это была очень интересная история. Мы везжали тогда /.../ (Спутник 1974/3); О świętach. Wspominaliśmy je wielokrotnie przez całe lata tułaczki. /.../ ("Przekrój" 1978/12);

3) gdy dopowiadamy do zdania coś, na co chcemy zwrócić szczególną uwagę lub odwrotnie - coś, co jest niezbyt ważne i zostało wcześniej pominięte⁹, np. Любавиных в деревне не любили. За гордость. (В.Шукшин); A gdy zamknę łazienkę / i wiadro w kącie postawie./ to rozkosze Juraty mam na miejscu./ W Warszawie. (M. Załucki)¹⁰.

Pierwszy typ wypowiedzeń nazwano ekspozycyjnymi¹¹, drugi - tematycznymi¹², trzeci zaś - wypowiedzeniami dopowiadającymi¹³.

Niektórzy językoznawcy uważają, że - szczególnie w trzecim wypadku - rozdzielone kropkami fragmenty tekstu tworzą jedną całość, wypełniają jeden schemat. Z punktu widzenia wzajemnych zależności systemowo-składniowych nie ma więc podstaw do uznawania tych wypowiedzeń za odrębne schematy¹⁴. Przeważa jednak pogląd, że, gdy dana konstrukcja wydzielona

⁹A. Pospiszylowa, Wyodrębnienie dowolnej części zdania w oddzielne wypowiedzenie, JP 1973/5, s. 330.

¹⁰Przykład ten przytacza też S. Jodłowski, /w:/ Podstawy polskiej składni, Warszawa 1976, s. 203.

¹¹G. A. Zołotowa, op. cit., s. 73.

¹²Ibidem, s. 74 - 75.

¹³S. Jodłowski, op. cit., s. 203 - 204.

¹⁴H. Wróbel, O składni "Urzędu" Tadeusza Brezy, /w:/ Język artystyczny, t. 2, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 459, Katowice 1981, s. 111.

została intonacyjnie i interpunkcyjnie, jest ona wypowiedzeniem¹⁵.

Dwa pierwsze typy wypowiedzeń charakteryzują się pewną samodzielnością, nie stwierdzamy między nimi i następującymi po nich zdaniami związków formalnych. Stanowią one dla tych zdań podstawę nawiązania. Wypowiedzenia trzeciego typu - dopowiadane - są wyraźnie formalnie i treściowo połączone ze zdaniem "macierzystym", są członem nawiązanym i mają podstawę nawiązania w tym zdaniu.

Wypowiedzenia ekspozycyjne spotykamy najczęściej w utworach dramatycznych (w didaskaliach) i scenariuszach filmowych, np. Dziewica / na drugiej stronie przepaści / Uwiąz się mej dłoni i wzleć!; Głos Dziewicy / w oddaleniu /.../; Maska / u drzwi /.../ (Z. Krasiński); 134 (номер кадра). У мельницы. Катина бабушка уподобивает мельника смолоть полпула пш... 239. В яслях... 247. У рояля... 424. В уголке за да... (Я. Протазанов, Его призыв. Режиссерский монтажный сценарий)¹⁶. Stamtąd przeszły one do języka literatury pięknej, gdzie używane są w dziennikach, osobistych zapiskach autorów, reportażach. Być może pewien wpływ na rozwój tego rodzaju zdań miał też styl prasy, gdzie stosuje się często różnego rodzaju nadtytuły wskazujące na miejsce, np. По сда-нам социализма. Z filharmonii itp. i gdzie umieszcza się zawsze nazwę miejscowości przed wiadomością agencyjną. We wszystkich tego rodzaju wypadkach wyrażenia przyimkowe zbliżone są pod względem funkcji do zdań nominatywnych, z którymi się często przeplatają i które są ciągle najbardziej typowym sposobem wyrażania ekspozycji. Por. w "Dzienniku" W. Kubackiego: Częstochowa, 24.XII.44.

Pierwsza gwiazdka Doroty. Trzymam ją na rękę i stoję przed ubogą wojenną choinką /.../

¹⁵Z. Klemensiewicz, O syntaktycznym stosunku nawiązania, /w:/ 10 studiów nad językiem i stylem, Warszawa 1969, s. 200-212; B. Lisz, O zdaniach nawiązanych, /w:/ Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu, z. 1, Nauki hum.-spok., Toruń 1957, s. 5 - 18; A. Pospiszyłowa, op. cit., s. 330 - 337.

¹⁶Przykład scenariusza podaje G. Zołotowa, op. cit., s. 73.

Poznań, 16. IV. 47.

Na spacerze z Dorotką. Między Opera i placem Wolności - szlak wielkomiejskich ruin. Olbrzymie kikuty ścian. Pokruszone bryły murów. Poskręcane grube szyny żelaza.

W podobnej funkcji na początku frazy, jak wypowiedzenia ekspozycyjne ale znacznie rzadziej, stosuje się wypowiedzenia tematyczne¹⁷. Są one zapowiedzią tematu, który będzie omawiany w danym fragmencie tekstu i zarówno pod względem budowy, jak i znaczenia, przypominają nagłówki. Por. wypowiedzenia tematyczne: О картине Квицки. /.../; О профессорах старших курсов. /.../; Относительно нелепости содержания. /.../ i inne przytaczane przez G. Zołotową¹⁸ i nagłówki prac podanych w przypisach niniejszego artykułu: О składни "Urzędu" Tadeusza Brezy. О zdaniach nawiązanych. О syntaktycznym stosunku nawiązania. О синтаксических потенциях фодмы слова.

Konstrukcje przyimkowe stając się wypowiedzeniami tematycznymi ulegają nieraz poszerzeniu następującymi komponentami: вот, например, теперь, кстати, опять же, прежде всего, а teraz, znów, tym razem, przede wszystkim itp., np. Прежде всего о производстве. Этот вопрос волнует рабочих нашего завода уже давно. (Правда 12 III 1978); А teraz о наших бо-лалцках. Czy naprawdę zawsze kobiety muszą ponosić całą odpowiedzialność za rodzinę? /.../ (z felietonu radiowego). Ulegają też one czasami innej modyfikacji: wprowadza się do nich zamiast przyimka о przyimki pochodne: по поводу, на-счет, относительно, одноśnie, на temat; Относительно нашего дома. Это было в годы моей молодости /.../ (Неделя 1982/5); Teraz odnośnie warunków życia. Ciężkie. Nie myślałem nawet, że mogą być tak ciężkie. ("Razem" 1983/7).

¹⁷Por. podstawy nawiązania i zdania nawiązane w temacie wypowiedzi lub jej części, mającej postać tytułu i w dalszej części tekstu, H. Misz, op. cit., s. 7 - 8.

¹⁸Por. przykłady zdań /w:/ G. A. Zołotowa, op. cit., s. 74.

Drugi typ modyfikacji wyrażenia można uznać za problem czysto stylistyczny, pierwszy natomiast dotyczy składni. Dodanie wymienionych wyżej wyrazów (z wyjątkiem ВОТ, КСТАТИ, НАПРИМЕР) zmienia zdanie jednoczłonowe w dwuczłonowe, w którym pierwszym komponentem tworzącym zdanie jest właśnie ten wyraz, drugim - wyrażenie przyimkowe. Na wyraźne rozdzielenie w zdaniu obu komponentów wskazuje też intonacja.

Konstrukcje przyimkowe występujące jako wypowiedzenia ekspozycyjne i tematyczne "zastępują" - jak mówi G. Zołotowa - w pewnym stopniu zdania nominatywne¹⁹. Podobnie rzecz się miała w wypadku użycia wyrażen przyimkowych jako nagłówków, podpisów i nazw, które stosowane były w takich sytuacjach, gdzie może też być użyta forma mianownika.

Zupełnie inaczej przedstawia się natomiast problem samodzielnności wyrażen przyimkowych, gdy są one wypowiedzeniami dopowiadanymi, gdy "mają charakter luźnych uzupełnień rzucanych po pewnej przerwie"²⁰. Takimi uzupełnieniami bywają najczęściej przydawki, okoliczniki i dopełnienia²¹, a więc drugorzędne człony zdania, wyrażane z reguły rzeczownikami w przypadkach zależnych bądź częściami mowy zwykle pełniącymi funkcję określającą, np. Когда кончится война, - сказал он, - я поеду домой и построю себе дом в лесу. Бревенчатый. (В. Некрасов); И через два дня Степанида умерла. Тихо. Ночью. (В. Шумшин); Мыслилимы teraz tylko o nim. O najbliższym nam człowieku. /.../ ("Przekrój" 1978/15).

Wydzielenie danego członu w odrębne wypowiedzenie spowodowane jest jego aktualizacją i stosowane zamiennie z szykiem wyrazów²². A. Pospiszylowa mówi, że "zamiast umieszcze-

¹⁹ Ibidem, s. 75.

²⁰ A. Pospiszylowa, op. cit., s. 333.

²¹ Z. Klemensiewicz, op. cit., s. 202.

²² N. N. Prokopowicz, O processach strukturalnego przeobrażania słowosoczetanij w sowriemiennom russkom jazykie, /w:/ Razwitije sintaksisa sowriemiennogo russkogo jazyka, Moskwa 1966, s. 132.

nia danego określenia na pierwszym miejscu w zdaniu, umieszcza się je na końcu, ale tworzy z niego samoistną całość intonacyjną, a w piśmie interpunkcyjną²³.

Struktury tego typu mają źródło w potocznym języku mówionym, gdzie często jakiś człon odrywa się od zdania i tworzy wypowiedzenie samodzielne rozwijające lub kontynuujące wypowiedzenie "macierzyste", np. Илти будем походной колонной. С дозорами и охранением, конечно. (В. Некрасов); Максимов сейчас за командира полка... Тоже ранен. В левую руку... в мякоть. (В. Некрасов); Jadąc do rodziny, zatrzymałem się na parę godzin w Warszawie. Od pociągu do pociągu. (W. Kubacki); I oto przypadkiem ta nocna przepustka posłużyła mi wreszcie po raz pierwszy. W jasny, sierpniowy dzień. (W. Kubacki).

Jak widać, dopowiedzenia - w przeciwieństwie do poprzednio omawianych wypowiedzeń i nazw - są typowym, drugorzędnym członem zdania, oddzielonym od niego intonacyjnie i interpunkcyjnie, ale łączącym się z nim znaczeniowo i strukturalnie. Ich formalna samodzielność pojawia się wtedy, gdy autor danego tekstu rozbija schemat składniowy na pewne odcinki, "naddaje" mu większą ilość kadencji i pauz. Ale to - jak mówi H. Wróbel - należy już do składni stylistycznej²⁴.

Widzimy więc, że o samodzielności wyrażen przyimkowych możemy mówić wtedy, gdy bliskie są one formom mianownika, gdy są nazwą, zapowiedzią czegoś. W innych wypadkach samodzielność ich może być tylko formalna.

ŹRÓDŁA

1. W. Nekrasow, W okopach Stalingrada, J. Bondariew, Poslednije załpy, Moskwa 1968.

²³A. Pospiszylowa, op. cit., s. 330.

²⁴H. Wróbel, op. cit., s. lll.

2. W. Szukszyn, Lubawiny, /w:/ Izbrannyje proizwiedienija w dwóch tomach, Moskwa 1975, t. 2.
3. "Sputnik", 1974, nr 3; 1983, nr 2; "Prawda", 12.III.1978; "Niedziela", 1982, nr 5.
4. SSSR. Encykłopediczeskij sprawocznik, Moskwa 1982.
5. W. Kubacki, Dziennik (1944 - 1958), Warszawa 1971.
6. Z. Krasiński, Nie-Boska Komedia, Warszawa 1981.
7. "Przekrój" 1978, nr 12, 15; "Razem" 1983, nr 7; "Dziennik Polski" 4/5 II 1984; "Gazeta Krakowska" 7,8 II 1984.
8. H. Bohdanowicz, I zawsze Kraków, Warszawa 1980.

О САМОСТОЯТЕЛЬНОМ УПОТРЕБЛЕНИИ ПРЕДЛОЖНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

В статье рассматривается употребление предложных выражений в двух функциях: 1) в номинативной функции и 2) в функции самостоятельного высказывания. В первом случае самостоятельность обнаруживается при употреблении данных выражений в качестве заголовков, названий картин, а также разного рода подписей и надписей, т. е. тогда, когда предложное выражение сближается с именем в именительном падеже. Во втором случае — при употреблении их в качестве тематических и экспозиционных предложений, а также при выделении второстепенного члена предложения в отдельное высказывание, т. е. при его актуализации.